

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО»

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ТА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ФІЛОСОФІЯ ПРАВА”

для студентів II курсу

Харків
2011

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ТА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ФІЛОСОФІЯ ПРАВА”**

**(відповідно до вимог ECTS)
для студентів II курсу**

Харків
2011

Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та семінарських занять з навчальної дисципліни “Філософія права” (відповідно до вимог ECTS) для студентів II курсу / уклад.: О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов, Н. І. Сатохіна. – Х. : Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2011. – 50 с.

У к л а д а ч і : О. Г. Данильян,
О. П. Дзьобань,
С. І. Максимов,
Н. І. Сатохіна

*Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою
університету (протокол № 4 від 29.07.2011 р.)*

© Національний університет
“Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого”, 2011

1. ВСТУП

Посібник призначений для покращення організації самостійної роботи студентів при вивченні навчальної дисципліни “Філософія права”, може використовуватися на семінарських заняттях, для проведення контрольних та перевірочних робіт і заліків, містить загальний розрахунок годин лекцій, семінарських занять, самостійної роботи, опис предмета курсу, шкалу, за якою виставляється оцінка.

Він сприятиме якіснішому педагогічному контролю, основним завданням якого є формуючий вплив на процес одержання та засвоєння знань через встановлення зворотного зв'язку між студентом і викладачем і визначення підсумкових результатів навчання, а також забезпеченню глибокого розуміння специфіки філософського осмислення права, формуванню високої світоглядно-методологічної культури майбутніх юристів.

Запропонована організація самостійної роботи студентів адаптована професорсько-викладацьким складом кафедри філософії Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого” до сучасних вимог вищої юридичної освіти, в основу якої покладено модульний принцип побудови навчальної дисципліни, що охоплює головні розділи філософсько-правового знання.

Філософія права викладається в юридичних вищих навчальних закладах України за вибором студентів.

Завдання курсу філософії права – забезпечити усвідомлення студентами сутності, змісту й особливостей філософії права як світоглядної і методологічної науки, основних типів філософсько-правової рефлексії, ролі філософії права в діяльності юриста та в житті суспільства в цілому; розвинути у них сучасне системне правове мислення; ознайомити із внеском мислителів різних філософських шкіл та напрямків, у тому числі й вітчизняних філософів, у розвиток філософсько-правової думки; забезпечити оволодіння системою філософсько-правових знань, які виступають методологічними засобами, для аналізу правової реальності; сформувати у студентів високі моральні якості й навички поведінки, що ґрунтуються на загально визна-

них правових цінностях, розвинену правосвідомість і почуття відповідальності за виконання професійного обов'язку.

У результаті вивчення навчальної дисципліни “Філософія права” студент повинен **знати:**

- головні проблеми сучасної світової й вітчизняної філософії права, основні способи осмислення правової реальності;

- основні ідеї світової та вітчизняної філософсько-правової думки, історію становлення, етапи й особливості розвитку філософії права;

- основні категорії, поняття й концепції правової онтології, правової антропології, аксіології права та правової гносеології (епістемології), особливості їх виявлення в житті суспільства і юридичній практиці;

- філософські проблеми права в сучасному суспільстві;

- умови формування автономної особистості як суб'єкта права, її правосвідомості.

Необхідно також **уміти:**

- самостійно аналізувати факти, явища і процеси правової реальності в їх діалектичному взаємозв'язку та з урахуванням змін, що відбуваються у світі й країні;

- критично оцінювати правову дійсність, соціальні процеси, політичні, економічні, екологічні, культурні, соціально-психологічні явища й події;

- формулювати світоглядні й методологічні висновки на основі отриманих знань, обґрунтовувати власну світоглядну та громадянську позицію;

- володіти методологією пізнання правових явищ та застосовувати отримані знання при вирішенні професійних завдань.

2. ЗАГАЛЬНИЙ РОЗРАХУНОК ГОДИН ЛЕКЦІЙ, СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ п/п	Тема	Всього годин	У тому числі		
			лекції	семінари	само- стійна та індиві- дуальна робота
1	Предмет філософії права	5	2	2	1
2	Методологія філософії права: рефлексія основних способів осмислення права	6	2	2	2
3	Правовий позитивізм і правовий об'єктивізм як способи осмислення права	5	2	2	1
4	Класичні концепції природного права: парадигма суб'єктивності	10	4	4	2
5	Сучасні концепції природного права: парадигма інтерсуб'єктивності	6	2	2	2
6	Вітчизняна філософсько-правова думка: традиції, світоглядно-методологічні витоки, ідеї	8	2	4	2
7	Правова онтологія: природа і структура права	5	2	2	1
8	Правова антропологія: гуманістична природа права	6	2	2	2
9	Правова аксіологія: ціннісні засади права	5	1	2	2
10	Універсальне й культурно-особливе у ціннісному вимірі права	4	1	2	1
11	Правова епістемологія та правова герменевтика	5	1	2	2
12	Філософські проблеми права в сучасному суспільстві	7	1	4	2
	Усього годин	72	22	30	20

ЗАТВЕРДЖЕНО
вченою радою
Національного університету
“Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого”
(протокол № 11 від 30.06.2011 р.)

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ФІЛОСОФІЯ ПРАВА”

Розділ I. СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВА

1. Предмет філософії права

Філософія права в системі юридичних дисциплін. Необхідність філософського осмислення права. Сутність і особливості філософського підходу до права. Філософське осмислення права і наукове пізнання права: відмінності предмета та методу. Філософсько-правова рефлексія. Філософія права в системі соціально-гуманітарного знання. Проблема дисциплінарного статусу філософії права. Філософія і філософія права. Філософія права, загальна теорія права, соціологія права. Філософія права і галузеві юридичні дисципліни. Головні питання та завдання філософії права. Основні розділи. Функції філософії права. Значення філософії права для формування світогляду юристів.

2. Методологія філософії права: рефлексія основних способів осмислення права

Методологія права та її рівні: філософський, загальнонауковий, юридичний. Філософія права як загальна методологія праворозуміння. Типи праворозуміння як способи здійснення філософсько-правової рефлексії. Розумовий експеримент. Критерії класифікації та світоглядно-методологічний потенціал ос-

новних способів осмислення правової реальності: позитивістське та природно-правове мислення; способи обґрунтування права: правовий об'єктивізм, правовий суб'єктивізм, правова інтерсуб'єктивність.

3. Правовий позитивізм і правовий об'єктивізм як способи осмислення права

Правовий позитивізм: філософські витоки, позитивні і негативні риси, методологічний потенціал та критика. Основні форми: теорія наказів (Дж. Остін), “чиста теорія права” (Г. Кельзен), аналітична юриспруденція (Г. Харт). Тенденції розвитку сучасного юридичного позитивізму: ексклюзивний та інклюзивний позитивізм.

Правовий об'єктивізм: філософські витоки, основні форми, позитивні і негативні риси, методологічний потенціал та обмеженість. Історична школа права. Філософсько-правова концепція марксизму. Соціологічна юриспруденція.

4. Класичні концепції природного права: парадигма суб'єктивності

Природно-правове мислення: гуманістичний смисл та особливості, типи, переваги та недоліки, сучасний стан. Суб'єктивізм як парадигма класичного природно-правового мислення. *Космоцентричне обґрунтування права в античних мислителів.* Фюзис (логос) і номос. Сократ: об'єктивні і суб'єктивні основи моральних та правових норм. Погляди Платона на справедливість та ідеальну державу. Вчення про людину, справедливість і найкращий державний устрій Аристотеля. Ідея природного права у стоїків та Цицерона. Практицизм правового мислення Стародавнього Риму. *Теоцентричне обґрунтування права у філософії середньовіччя.* Метафізичні передумови християнської правосвідомості. Августин Аврелій. Релігійно-метафізичне обґрунтування права у Фоми Аквінського. Реалізм і номіналізм у

праворозумінні середньовіччя. *Формування передумов юридичного світогляду в філософсько-правовій думці Відродження і Реформації* (Н. Макіавеллі, М. Лютер). Антропологічне обґрунтування права. *Натуралістичне обґрунтування права у філософії права Нового часу*. Становлення юридичного світогляду: теорії природного права та суспільного договору. Теорія природного права Г. Гроція. Концепція суспільного договору Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо. Сенс Просвітництва. *Раціоналістичне обґрунтування права в німецькій класичній філософії*. І. Кант: категоричний імператив та моральне обґрунтування права; автономія особистості та ідеальний правопорядок. Філософія права Г.-В.-Ф. Гегеля. Неокантіанство і неогегельянство.

5. Сучасні концепції природного права: парадигма інтерсуб'єктивності

Концепції природного права інтерсуб'єктивістського напрямку: філософські витоки, позитивні й негативні риси, основні форми, світоглядно-методологічний потенціал. Феноменологічна концепція права (А. Рейнах). Екзистенціалістська концепція права (М. Мюллер, Е. Фехнер, В. Майхоффер). Герменевтична концепція права (А. Кауфманн, П. Рікьор). Комунікативно-дискурсивна концепція права (К.-О. Апель, Ю. Хабермас). Природно-правова тенденція в сучасній аналітичній філософії права (Л. Фуллер, Дж. Фінніс, Дж. Роулз, Р. Дворкін). Ідея інтегрального праворозуміння.

6. Вітчизняна філософсько-правова думка: традиції, світоглядно-методологічні витоки, ідеї

Екзистенційно-романтичне обґрунтування ідеї права (Г. Сковорода, П. Юркевич) і національної ідеї (М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко) у “філософії серця”. Проблема співвідношення особистості, нації та держави у творах М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського. Академічна філософія

права кінця XIX – початку XX ст. Соціокультурна філософсько-правова концепція Б. Кістяківського. Основні ідеї видатних російських філософів права та їх вплив на збагачення світоглядно-методологічного потенціалу української філософсько-правової думки (В. Соловйов, П. Новгородцев, Л. Петражицький, М. Алексєєв, І. Ільїн). Філософсько-правова думка радянських часів. Наукові дослідження сучасних українських філософів права.

Розділ II. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

7. Правова онтологія: природа і структура права

Онтологічні основи права. Поняття правової реальності. Право як особлива реальність. Нормативно-деонтологічна природа права. Співвідношення належного і суцього у праві. Багатогранність феномену права. Онтологічна структура права: природне і позитивне право, їх смисл і співвідношення. Сутність та існування права. Зміст і форма, можливість і дійсність у праві. Форми буття права (ідея права, закон, правове життя) та їх динаміка. Абстрактне й конкретне у праві. Дискусія про співвідношення права і закону. Поняття і умови здійснення права.

8. Правова антропологія: гуманістична природа права

Поняття і проблеми правової антропології. Образ людини у праві. Типи правової антропології. Поняття “правова людина”. Право як спосіб людського співіснування. Антропологічні основи права. Конфліктно-коопераційна природа людини як основа антропологічного обґрунтування права. Права людини як вираження особистісної цінності права. Статус інституту прав людини в сучасному суспільстві. Філософське обґрунтування прав людини. Право на гідне існування. Проблема універсальності прав людини. Позитивування основних прав людини. Права громадян України. Особистість і право. Автономія особистості. Особистість як суб’єкт права. Гуманістична при-

рода права. Сенс морального і правового гуманізму. Тенденція гуманізації права.

9. Правова аксіологія: ціннісні засади права

Роль цінностей у праві. Правові цінності: свобода, рівність, справедливість. Відносна і абсолютна цінність права. Права людини як абсолютна цінність. Правовий ідеал. Свобода як визначальна характеристика людського буття та вища цінність. Ідея права як ідея свободи. Негативна та позитивна свобода. Умови можливості свободи. Свобода і порядок. Правова свобода. Свобода волі. Свобода і відповідальність. Свобода і рівність. Право як формальна рівність. Соціальна рівність. Справедливість як головна правова цінність та провідне поняття сучасної філософії права. Критерії справедливості та право. Зрівнююча й розподільча справедливість. Формальна й змістова справедливість. Сучасні теорії справедливості.

10. Універсальне й культурно-особливе у ціннісному вимірі права

Універсальне й культурно-особливе в ціннісному змісті права. Правосвідомість як ціннісна форма світогляду, її форми і рівні. Правосвідомість і право. Універсальне у правосвідомості. Сенси та аксіоми правосвідомості. Культурно-специфічне у правосвідомості. Правовий менталітет. Особливості українського правового менталітету. Деформації правового менталітету. Правова культура. Право і мораль. Етичні основи права. Єдність, протилежність та взаємодоповнюваність права і моралі. Філософсько-етичний зміст принципу толерантності. Релігійні витоки ідеї права.

11. Правова епістемологія і правова герменевтика

Предмет і проблеми правової епістемології. Об'єкт і суб'єкт правового пізнання. Особливості правового пізнання.

Пізнавальна установка (когнітивізм та нонкогнітивізм). Проблема об'єктивності права. Типи правової епістемології (емпіризм, раціоналізм, інтуїтивізм). Етапи і рівні пізнання у праві. Особливості правового мислення. Практичний розум. Правова аргументація. Методологічні проблеми правової науки.

Розуміння у здійсненні права. Правова епістемологія та право герменевтика: відмінність наукового пізнання і герменевтичного розуміння. Правотворчість і правозастосування як герменевтичні практики. Вирішення справи, прояснення ситуації та розуміння як типи осмислення правової ситуації. Суб'єкт розуміння як джерело правових смислів. Правова реальність як об'єкт розуміння. Предмет розуміння (правова ситуація, права традиція, особистість розуміючого). Герменевтичні методи “пошуку” права. Інтерпретація правових текстів. Мова як простір розуміння. Мета і результат герменевтичного розуміння. Сучасні концепції істини в праві. Істина, справедливість і примирення.

12. Філософські проблеми права в сучасному суспільстві

Людина і політико-правові інститути. Співвідношення права і влади. Поняття, види та принципи легітимації. “Суспільний договір” як модель легітимації. Філософські проблеми правотворчості та правозастосування в перехідних суспільствах. Правова реформа. Поняття та структура правового суспільства: інституційний та неінституційний аспекти. Перспективи формування правового суспільства в Україні. Філософські проблеми окремих галузей права. Глобалізація та її вплив на право.

4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Розділ І. СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВА

Тема 1. *Предмет філософії права*

П л а н

1. Предмет філософії права. Обґрунтування необхідності філософії права.
2. Філософське осмислення і наукове пізнання права: відмінності предмета і методу. Філософсько-правова рефлексія.
3. Філософія права в системі філософії та юриспруденції.
4. Основні питання і функції філософії права. Значення філософії права для підготовки майбутніх юристів.

Список літератури за темою

- Алекси Р. Природа філософії права / Р. Алекси // Пробл. філософії права. – К.-Чернівці, 2004. – Т. II. – С. 19-28.
- Бачинін В. А. Філософія права и преступлення / В. А. Бачинін. – Х. : Фолио, 1999. – С. 10-23.
- Керимов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2000. – С. 6-15.
- Проблеми філософії права. – К.-Чернівці, 2003. – Т.1. – С. 7-55.

Тема 2. *Методологія філософії права: рефлексія основних способів осмислення права*

П л а н

1. Поняття методології права та її рівні: юридичний, загальнонауковий, філософський. Філософія як загальна методологія праворозуміння.

2. Типи праворозуміння як способи здійснення філософсько-правової рефлексії. Критерії класифікації та світоглядно-методологічний потенціал основних способів осмислення правової реальності: позитивістське і природно-правове мислення.

3. Об'єктивізм, суб'єктивізм, інтерсуб'єктивність як способи розуміння та обґрунтування права.

Список літератури за темою

Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов – М.: Аванта+, 2000. – С. 21- 55, 87-100.

Козлихин И. Ю. Позитивизм и естественное право / И. Ю. Козлихин // Государство и право. – 2000. – № 3. – С. 5-11.

Праворозуміння – фундамент юридичної науки та практики // Право України. – 2010. – № 4. – С. 4-205.

Хёффе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хёффе. – М. : Гнозис, Логос, 1994. – С. 9-15.

Честнов И. Л. Социолого-антропологический тип правопонимания в контексте постклассической картины мира / И. Л. Честнов // Право Украины. – 2011. – № 1. – С. 85-89.

Четвернин В. А. Современные концепции естественного права / В. А. Четвернин. – М. : Наука, 1988. – С. 9-15.

Чичнева Е. А. Актуальные проблемы современного права, или Новое правовое мышление (взгляд философа) / Е. А. Чичнева // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 7. – Философия. – 2001. – № 2. – С. 85-110.

Тема 3. Правовий позитивізм і правовий об'єктивізм як способи осмислення права

П л а н

1. Правовий позитивізм:
 - а) філософські витоки, позитивні та негативні риси,

- методологічний потенціал та критика;
- б) основні форми: теорія наказів (Дж. Остін), “чиста теорія права” (Г. Кельзен), аналітична юриспруденція (Г. Харт);
 - в) тенденції розвитку сучасного юридичного позитивізму: ексклюзивний та інклюзивний позитивізм.
2. Правовий об’єктивізм:
- а) філософські витоки, основні форми, позитивні і негативні риси, методологічний потенціал та обмеженість;
 - б) історична школа права, філософсько-правова концепція марксизму та соціологічна юриспруденція як форми правового об’єктивізму.

Список літератури за темою

Антонов М. В. Грани современной теории права, или Есть ли будущее у “нормативного позитивизма”? / М. В. Антонов, А. В. Поляков // Изв. вузов. Правоведение. – 2008. – № 3. – С. 176-179.

Булыгин Е. Алекси между позитивизмом и неопозитивизмом / Е. Булыгин // Право Украины. – 2011. – № 1. – С. 59-70.

Ерліх Є. Про живе право / Є. Ерліх // Пробл. філософії права. – Т. III. – К.-Чернівці : Рута, 2005. – С. 194-200.

Ерліх Є. Соціологія права / Є. Ерліх // Пробл. філософії права. – Т. III. – К.-Чернівці : Рута, 2005. – С. 161-167.

Максимов С. І. Виправдання позитивізму (до аналізу концепції права Х. Харта) / С. І. Максимов // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2000. – № 2. – С.146-156.

Фуллер Л. Позитивизм и верность праву. Ответ профессору Харту / Л. Фуллер // Изв. вузов. Правоведение. – 2005. – № 6. – С. 124-159.

Харт Х. Концепція права / Х. Харт. – К. : Сфера, 1998. – С. 7 – 24, 83-124.

Тема 3. Класичні концепції природного права: парадигма суб'єктивності

П л а н

1. Природно-правове мислення: гуманістичний смисл та особливості, типи, переваги та недоліки, сучасний стан. Суб'єктивізм як парадигма класичного природно-правового мислення.

2. Космоцентричне обґрунтування права у античних мислителів (натурфілософи, софісти, Сократ, Платон, Аристотель, стоїки, Цицерон).

3. Теоцентричне обґрунтування права у філософії середньовіччя (Августин Аврелій, Фома Аквінський).

4. Формування передумов юридичного світогляду у філософсько-правовій думці Відродження і Реформації (Н. Макіавеллі, М. Лютер).

5. Натуралістичне обґрунтування права у філософії права Нового часу (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо). Сенс Просвітництва.

6. Раціоналістичне обґрунтування права в німецькій класичній філософії (І. Кант, Г.-В.-Ф. Гегель). Неокантіанство й неогегельянство.

Список літератури за темою

Антология мировой правовой мысли: в 5 т. – М. : Мысль, 1999. – Т.2. Европа: V – XVII века. – С. 381-389.

Бугай Д. В. Правовое мышление в архаической Греции. Themis / Д. В. Бугай // Вопр. философии. – 2007. – № 12. – С. 124-134.

Гегель Г.-В.-Ф. Энциклопедия философских наук.: в 3 т. / Г.-В.-Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3. – С. 326-381.

Жоль К. К. Философия и социология права: учеб. пособие / К. К. Жоль. – К. : Юринком Интер, 2000. – С. 17-60, 118-137.

Кант И. Метафизика нравов: Ч. I. [Метафизические начала учения о праве] / И. Кант: соч. в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – С. 117-137, 138-152.

Кант И. О поговорке “Может быть, это и верно в теории, но не годится для практики” / И. Кант: соч. в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч.2. – С. 77-99.

Локк Дж. Два трактата о правлении: соч. в 3 т. [кн. 2] / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – С. 262-336.

Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли – М. : Планета, 1990. – 79 с.

Максимов С. І. Філософсько-правова концепція вічного миру Канта і сучасність / С. І. Максимов // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2005. – № 4. – С. 44-51.

Новгородцев П. И. Сочинения / П. И. Новгородцев. – М. : Раритет, 1995. – С. 15-173.

Платон. Государство: соч. в 3 т. / Платон. – М. : Мысль, 1971. – Т.3. – Ч.1. – С. 35-145, 288-349.

Рабинович С. П. Діалектика “фюсіс” та “номос”: античні джерела європейської природно-правової традиції / С. П. Рабинович // Пробл. філософії права. – Т. IV-V. – К.-Чернівці : Рута, 2006-2007. – С. 236-244.

Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право / Г. Радбрух // Пробл. філософії права. – Т. II. – К.-Чернівці : Рута, 2004. – С. 83-94.

Соловьев Э. Ю. Феномен Локка / Э. Ю. Соловьев // Прошлое толкует нас. – М. : Политиздат, 1991. – С. 146-166.

Ціцерон Марк Тулій Про державу. Про закони. Про природу богів / Марк Тулій Ціцерон. – К. : Основи, 1998. – С. 120-212.

Тема 5. Сучасні концепції природного права: парадигма інтерсуб'єктивності

П л а н

1. Інтерсуб'єктивність як парадигма природно-правового мислення ХХ ст.
2. Феноменологічна концепція права (А. Рейнах, П. Амселек).

3. Екзистенціалістська концепція права (М. Мюллер, Е. Фехнер, В. Майхоффер).
4. Герменевтична концепція права (А. Кауфманн, П. Рікьор).
5. Комунікативно-дискурсивна концепція права (К.-О. Апель, Ю. Хабермас).
6. Природно-правова тенденція в сучасній аналітичній філософії права (Л. Фуллер, Дж. Фінніс, Дж. Роулз, Р. Дворкін).
7. Ідея інтегрального праворозуміння.

Список літератури за темою

Макаренко В. П. Аналитическая философия права: концепция и проблемы / В. П. Макаренко // Изв. вузов. Правоведение. – 2002. – № 6. – С. 10-33.

Максимов С. І. Феноменологічний підхід до розуміння правової реальності / С. І. Максимов // Вісн. Нац. юрид. акад. – Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2009. – № 2. – Х., 2009. – С. 54-60.

Максимов С. И. Философско-правовая концепция К.- О. Апеля и Ю. Хабермаса / С. И. Максимов // Пробл. законности. – Х., 2002. – Вып. 55. – С. 166 – 174.

Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология права / А. А. Мережко // Пробл. філософії права. – 2003. – Т.1. – С. 159-162.

Овчинников А. И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А. И. Овчинников // Изв. вузов. Правоведение. – 2004. – № 4. – С. 160-169.

Рикер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права / П. Рикер // Вопр. философии. – 1996. – № 4. – С. 27-36.

Четвернин В. А. Современные концепции естественного права / В. А. Четвернин. – М. : Наука, 1988. – С. 71-85, 122-137.

Т е м а 6. Вітчизняна філософсько-правова думка: традиції, світоглядно-методологічні витоки, ідеї

П л а н

1. “Філософія серця” як світоглядно-методологічна основа національної філософії права (Г. Сковорода, П. Юркевич).
2. Проблема співвідношення особистості, нації та держави у творах М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського.
3. Академічна філософія права кінця ХІХ – початку ХХ ст. Філософсько-правова концепція Б. Кістяківського.
4. Основні ідеї російських філософів права (В. Соловйов, П. Новгородцев, Л. Петражицький, М. Алексєєв, І. Ільїн).
5. Філософсько-правова думка радянських часів.
6. Наукові дослідження сучасних українських філософів права.

Список літератури за темою

Бігун В. С. Філософія права в Україні (1990 – 2005): здобутки і перспективи / В. С. Бігун // Пробл. філософії права. – Т. ІV-V. – К.-Чернівці : Рута, 2006-2007. – С. 200-206.

Кістяковский Б. А. В защиту права / Б. А. Кістяковский // Вехи. Из глубины. – М. : Правда, 1991. – С. 122-149.

Литвинов О. М. П. І. Новгородцев: суспільний ідеал як конструктивна утопія / О. М. Литвинов // Вісн. Луган. акад. внутр. справ. – 2004. – Вип. 2. – С. 5-29.

Максимов С. І. Б. Кістяківський – видатний український філософ права / С. І. Максимов // Вісн. Акад. правових наук України. – Х., 1997. – № 1. – С. 126-136.

Максимов С. И. Мироззренческие основания украинской национальной философии права / С. И. Максимов // Пробл. законности. – Х., 2004. – Вип. 66. – С. 128-137.

Соловьев В. С. Оправдание добра: соч. в 2 т. / В. С. Соловьев. – М. : Мысль, 1988. – Т.1. – С. 441-462, 420-425.

Юркевич П. Історія філософії права: вступ / П. Юркевич // Філософ. і соціол. думка. – 1996. – № 3-4. – С. 38-72.

Розділ II. ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Тема 7. *Правова онтологія: природа і структура права*

П л а н

1. Поняття правової онтології. Онтологічні основи права. Правова реальність. Співвідношення належного і сущого в праві.
2. Природне і позитивне право як структурні елементи правової реальності, їх смисл і співвідношення. Проблема сутності та існування права. Зміст і форма, можливість і дійсність у праві.
3. Форми буття права. Проблема абстрактного і конкретного в праві. Поняття і умови здійснення права.

Список літератури за темою

- Алекси Р. Дуальна природа права / Р. Алекси // Право України. – 2011. – № 1. – С. 45-58.
- Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Х., 2000. – С. 9-14.
- Бурлай Є. В. Дуалізм “природного” та “позитивного” в праві як філософська проблема / Є. В. Бурлай // Пробл. філософії права. – Т.1. – К.-Чернівці, 2003. – С. 83-85.
- Козловський А. А. Онтологія юридичної відповідальності / А. А. Козловський // Пробл. філософії права. Т. II. – К.-Чернівці, 2004. – С. 98-111.
- Паттаро Э. Реалистский подход к объективности норм и права / Э. Паттаро // Пробл. філософії права. – К.-Чернівці, 2005. – Т. III. – Ч.1. – С. 20-32.
- Четвернин В. А. Современные концепции естественного права / В. А. Четвернин. – М. : Наука, 1988. – С. 107-115.

Тема 8. Правова антропологія: гуманістична природа права

П л а н

1. Поняття правової антропології. Антропологічні основи права.
2. Філософський смисл та обґрунтування прав людини.
3. Особистість і право. Гуманістична природа права.

Список літератури за темою

Агацци Э. Человек как предмет философии / Э. Агацци // Вопр. философии. – 1989. – № 2. – С. 24-34.

Брюггер В. Образ людини у концепції прав людини / В. Брюггер // Пробл. філософії права. – К.-Чернівці, 2003. – Т.І. – С. 136-146.

Радбрух Г. Людина в праві / Г. Радбрух // Пробл. філософії права. – К.-Чернівці, 2004. – Т.ІІ. – С. 71-82.

Рикер П. Торжество языка над насиллием / П. Рикер // Вопр. философии. – 1996. – № 4. – С. 27-36.

Соловьев Э. Ю. Личность и право: в кн.: Прошлое толкует нас / Э. Ю. Соловьев. – М. : Политиздат, 1991. – С. 403-431.

Тема 9. Правова аксіологія: ціннісні засади права

П л а н

1. Поняття “правова аксіологія”. Правові цінності. Право як цінність. Правовий ідеал.
2. Свобода як визначальна характеристика людського буття та вища цінність. Ідея права як ідея свободи. Свобода і рівність.
3. Справедливість як головна правова цінність та її критерії. Справедливість і право. Сучасні теорії справедливості.

Список літератури за темою

Бабенко А. Н. Проблема обоснования ценностных критериев в праве / А. Н. Бабенко // Государство и право. – 2002. – № 12. – С. 93-97.

Байрачная Л. Д. Свобода как определяющая характеристика бытия и высшая ценность права / Л. Д. Байрачная // Пробл. законності. – 2003. – Вип. 62. – С. 159-168.

Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві / О. О. Бандура. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 11-32, 33-43.

Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Х. : Фолио, 2000. – С. 170-206.

Данильян О. Г. Свобода як сутнісна характеристика права: спроба філософського осмислення / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Пробл. законності. – 2010. – Вип. 110. – С. 180 – 189.

Кучуради И. Справедливость – социальная и глобальная / И. Кучуради // Вопр. философии. – 2003. – № 9. – С. 17-29.

Мартышин О. В. Проблемы ценностей в теории государства и права / О. В. Мартышин // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 5-14.

Чефранов А. Б. Проблеми застосування теорії цінностей у правових дослідженнях / А. Б. Чефранов // Пробл. філософії права. – Т. 3. – №1-2. – К.; Чернівці : Рута, 2005. – С. 327-337.

Тема 10. Універсальне й культурно-особливе у ціннісному вимірі права

П л а н

1. Правосвідомість як ціннісна форма світогляду. Структура правосвідомості: форми й рівні.
2. Універсальне в правосвідомості. Аксиоми правосвідомості. Правосвідомість і патерналістська свідомість.
3. Культурно-специфічне в правосвідомості. Особливос-

ті українського правового менталітету.

4. Право й мораль. Філософсько-етичний зміст принципу толерантності. Релігійні витоки ідеї права.

Список літератури за темою

Байниязов Р. С. Философия правосознания: постановка проблемы / Р. С. Байниязов // Изв. вузов. Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 12-23.

Дзьобань О. П. Основні ознаки української національної правової ментальності / О. П. Дзьобань, О. Л. Ріпа // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 173-176.

Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – С. 96-142.

Кистяковский Б. А. В защиту права / Б. А. Кистяковский // Вехи. Из глубины. – М. : Правда, 1991. – С. 122-149.

Фуллер Л. Л. Мораль права / Л. Л. Фуллер – К. : Сфера, 1999. – С. 11-37, 94-114, 145-167.

Т е м а 11. *Правова епістемологія та правова герменевтика*

П л а н

1. Предмет і проблеми правової епістемології. Особливості правового пізнання. Проблема об'єктивності права.
2. Методологічні проблеми правової науки.
3. Правова епістемологія та правова герменевтика: відмінність наукового пізнання і герменевтичного розуміння. Правотворчість і правозастосування як герменевтичні практики.
4. Особливості розуміння у здійсненні права. Істина, справедливість і примирення.

Список літератури за темою

Бернюков А. М. Здійснення правосуддя: герменевтичний підхід / А. М. Бернюков // Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення. – К., 2009. – (Б-ка Міжнар. часоп. “Проблеми філософії права”). – С. 148 – 206.

Булыгин Е. К проблеме объективности права / Е. Булыгин // Пробл. філософії права. – Т. III. – К.-Чернівці : Рута, 2005. – С. 7-13.

Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов – М. : Аванта+, 2000. – С. 21-55, 87-100.

Меркль А. Дволикість права. Погляд під кутом теорії пізнання права / А. Меркль // Пробл. філософії права. – Т. VI-VII. – К.-Чернівці : Рута, 2008-2009. – С. 79-93.

Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права) / Ю. М. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – 280 с.

Овчинников А. И. Эпистемология правового мышления / А. И. Овчинников // Философия права. – 2003. – № 2. – С. 32-38.

Овчинников А. И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А. И. Овчинников // Изв. вузов. Правоведение. – 2004. – № 4. – С. 160-169.

Паттаро Э. Реалистский подход к объективности норм и права / Э. Паттаро // Пробл. філософії права. – Т. III. – К.-Чернівці : Рута, 2005. – С. 20-32.

Рикер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права / П. Рикер // Вопр. философии. – 1996. – № 4. – С. 27-36.

Сатохіна Н. Примирення, прощення, розуміння: філософсько-правове осмислення / Н. Сатохіна // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): ст. учасн. Міжнар. “круглого столу” (м. Львів, 3-5 груд. 2010 р.). – Л. : Галиц. друкар, 2010. – С. 565-576.

Тема 12. Філософські проблеми права в сучасному суспільстві

П л а н

1. Людина і політико-правові інститути. Співвідношення права і влади. Поняття, види та принципи легітимації.
2. Філософські проблеми правотворчості та правозастосування у перехідних суспільствах. Правова реформа.
3. Поняття та перспективи формування правового суспільства в Україні.
4. Філософські проблеми окремих галузей права. Глобалізація та її вплив на право.

Список літератури за темою

Байдалюк О. П. Теистические истоки аксиологии договорного права / О. П. Байдалюк // Пробл. філософії права. – Т. IV-V. – К.-Чернівці : Рута, 2006-2007. – С. 225-231.

Баумейстер А. Апорії модерної теорії легітимації / А. Баумейстер // Філософ. думка. – 2009. – № 5. – С. 22-33.

Конюков С. К. Понимание права собственности в западной философии права II половины XVII – начала XIX в. / С. К. Конюков, В. А. Борченко // История государства и права. – 2006. – № 12. – С. 27-28.

Лапорта Ф. Глобализация и верховенство права. Некоторые сомнения вестфальца / Ф. Лапорта // Пробл. філософії права. – Т. IV-V. – К.-Чернівці : Рута, 2006-2007. – С. 34-49.

Максимов С. І. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе / С. І. Максимов // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 3 (58). – С. 127-134.

Максимов С. И. Правовое общество: основные черты и условия формирования / С. И. Максимов // Пробл. законності. – 2003. – Вып. 58. – С. 265-173.

Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення / відп. ред. В. С. Бігун. – К., 2009. – (Б-ка Міжнар. часоп. “Пробл. філософії права”). – С. 18-265.

Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних

трансформацій: міждисциплінарний аналіз / за заг. ред. М. І. Пано́ва, О. Г. Данилья́на. – Х., 2004. – С. 7-182.

Тур М. Поняття легітимації: основні парадигми розуміння / М. Тур // Філософ. думка. – 2009. – № 5. – С. 9-21.

Шефель С. В. Екософія права як форма діатропічної методології / С. В. Шефель // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2010. – № 6. – 2010. – С. 63-70.

Циппеліус Р. Філософія права: пер. з нім. / Р. Циппеліус – К. : Тандем, 2000. – С. 204-248.

5. ПОТОЧНИЙ (МОДУЛЬНИЙ) ТА ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Опис предмета курсу

Курс	Напрямок підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчального курсу (структура залікового кредиту)
Кількість кредитів ECTS: 2	0304 “Право”	Обов’язкова:
Модулів: 3	6.030402 “Бакалавр”	Модуль I Лекції: 22 Практичні заняття: 30
Змістових модулів (ЗМ): 2		Модуль II Індивідуальна робота: 10
Загальна кількість годин: 72		Модуль III Самостійна робота: 10
Тижневих годин: 4		Вид контролю: залік за накопиченими оцінками (IV семестр)

Організація поточного модульного контролю

Оцінювання знань студентів з філософії права здійснюється на основі результатів поточного модульного контролю (ПМК). Загальним об'єктом оцінювання знань студентів є відповідні частини навчальної програми з дисципліни “Філософія права”, засвоєння якої перевіряється під час ПМК.

Завданням ПМК є перевірка розуміння та засвоєння навчального матеріалу змістового модуля, здатності осмислити окремі теми чи розділ, умінь застосовувати отримані знання з філософії права при вирішенні професійних завдань.

Об'єктами ПМК знань студентів з філософії права є: систематичність та активність роботи на лекціях, семінарських заняттях (відвідування відповідних форм навчального процесу, активність та рівень знань при обговоренні питань), виконання модульних контрольних завдань, інші форми робіт.

Оцінювання результатів ПМК здійснюється викладачем наприкінці кожного змістового модуля.

Критеріями оцінювання ПМК є:

а) активність та рівень знань при обговоренні питань семінарських занять, відвідування відповідних форм навчального процесу, самостійне доопрацювання окремих тем чи питань, інші форми робіт (0 – 10 балів);

б) оцінка за модульну контрольну роботу, яка проводиться у формі тестування (0 – 10 балів). Конкретний перелік тестів, порядок і час їх складання, критерії оцінювання визначаються кафедрою і доводяться до відома студентів на початку навчального року, що передує їх проведенню.

Підсумковий бал за результатами ПМК виставляється під час останнього семінарського заняття відповідного семестру.

Загальна кількість балів за ПМК складає 40 балів. Кожен модуль оцінюється у 20 балів. Результати ПМК знань студентів вносяться до відомості обліку поточної успішності та є основою для визначення загальної успішності студента з даного предмета і враховуються (за необхідності) при виставленні балів за підсумковий контроль знань (ПКЗ).

У разі невиконання завдань ПМК з об'єктивних причин студенти мають право за дозволом декана (викладача) скласти їх до останнього семінарського заняття. Час та порядок складання визначає викладач.

6. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Відповідно до вимог “Положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців” індивідуальна робота студентів з філософії права може включати в себе: участь у роботі студентського наукового гуртка (проблемної групи) з філософії та філософії права, студентських конференціях, конкурсах, олімпіадах; написання рефератів та їх презентацію; анотування прочитаної додаткової літератури; бібліографічний опис літератури; переклад іноземних текстів встановлених обсягів та інші форми роботи.

Вибір студентом видів індивідуальної роботи здійснюється на альтернативній основі за власними інтересами і попереднім узгодженням з викладачем. Організацію, контроль та оцінювання якості виконання індивідуальної роботи студентів здійснює куратор, який закріплюється кафедрою за студентською навчальною групою. За індивідуальну роботу студент має можливість отримати максимально 10 балів.

7. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

Підсумкове оцінювання рівня знань студентів з філософії права здійснюється на основі результатів ПМК та індивідуальної роботи студентів за 50-бальною шкалою.

Підсумковий контроль знань (ПКЗ) студентів з філософії права проводиться у формі заліку за накопиченими оцінками. Конкретний перелік питань та завдань, що охоплюють весь зміст навчальної дисципліни, критерії оцінювання залікових завдань, порядок і час їх складання визначаються кафедрою і доводяться до студентів на початку навчального року.

До відомості обліку підсумкової успішності заносяться сумарні результати в балах ПМК, індивідуальної роботи студентів та ПКЗ.

Підсумкова оцінка з навчальної дисципліни виставляється в залікову книжку відповідно до такої шкали (див. табл. 1).

Таблиця 1

Макс. кількість балів	П М К		Індивідуальна робота
	ЗМ I	ЗМ II	
	20	20	10

Залік за сумою оцінок виставляється, якщо студент набирає 27 балів.

Якщо студент не набирає 27 балів за підсумками ПМК I і ПМК II та перевірки індивідуальної роботи, він здає залік по білетах, складених відповідно до наведеного у п. 9 списку питань.

8. СЛОВНИК ОСНОВНИХ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ТЕРМІНІВ

Абстрактне право – термін філософсько-правової теорії, введений Гегелем для позначення сукупності прав і обов’язків, що належать людям не як громадянам, а як особистостям і визначають формування, функціонування і змістовні аспекти права позитивного. Є початковою формою буття права, яка базується на принципі: “Будь особою і поважай інших як осіб”. Як вираження свободи людини здійснюється в праві власності, договірних відносинах і порушенні правових норм (неправі).

Автономія особистості (грец. *autos* – сам і *nomos* – закон) – самозаконність, здатність бути “паном самому собі”; здатність особистості до моральної, законослухняної поведінки, яка зумовлена не зовнішніми чинниками, а внутрішніми мотивами і переконаннями.

Авторитаризм – політична влада, що ґрунтується на принципах зовнішнього примусу.

Авторитет – одна з форм влади, яка полягає у визнанні за ким-небудь права приймати рішення.

Аксіоми права – фундаментальні принципи людського співіснування і одночасно установки правосвідомості, які роблять право можливим. За І. Ільїним, такими є: закон духовної гідності, закон автономії і закон взаємного визнання.

Анархізм – вчення про суспільство, яке визнає тільки волю окремої особи, а будь-який авторитет і державний устрій відкидає.

Аномія (грец. *anomos* – невнормований, неврегульований) – перехідний стан в суспільній еволюції, коли застаріла система норм і цінностей вже не має належного регулятивного впливу на поведінку людей, а нова нормативно-ціннісна система ще не почала діяти на повну силу.

Антилегалізм (грец. *anti* – префікс, що означає протилежність, скерованість проти чого-небудь + лат. *legalis* – законний) – форма деформації правосвідомості, яка полягає в запереч-

ченні закону як необхідної складової права за його формальність.

Бюрократія (франц. *bureau* – бюро, канцелярія + грец. *kratos* – влада, панування) – особлива форма діяльності людей, що перетворює функцію управління соціальними системами в пряму або приховану владу індивідів і соціальних груп.

Верховенство права – як ідея співпадає з ідеєю правової держави і здійснюється як певна сукупність принципів, суть яких полягає у визнанні верховенства права і закону над свавільними діями влади; складовою частиною верховенства права є можливість для громадян вільно критикувати закони й уряд; як принцип означає пріоритет права (прав людини) перед законом.

Відповідальність – етико-правова категорія, що фіксує залежність особистості від соціального оточення і міру відповідності індивідуальної поведінки нормативним зразкам. Передбачає визнання особистістю себе автором власного вчинку і прийняття на себе його наслідків. Умовами відповідальності є: наявність закону (правового або морального), осудність і свобода.

Визнання – спрямованість свідомості на іншого, коли інший розглядається як цінність, що заслуговує гарантій захисту з боку права.

Влада – здатність і можливість соціального суб'єкта здійснювати свою волю, використовуючи різні засоби (авторитет, силу, традиції, закон, техніку маніпуляції свідомістю та ін.). Влада здійснює себе як підкорення (примусове або добровільне), як примат волі одних людей над волею інших.

Гедонізм – філософська позиція, яка визнає вищим благом та метою життя – насолоду.

Герменевтика – вчення про розуміння як спосіб людського буття.

Герменевтика правова – вчення про розуміння людиною правової реальності (в тому числі юридичних текстів) при здійсненні права.

Гетерономія (*geteros* – інший + *nomos* – закон, букв. чужезаконність) – закорислухняна поведінка, зумовлена не внутрішніми мотивами, а зовнішніми чинниками.

Громадянське суспільство – сукупність моральних, релігійних, національних, соціально-економічних, сімейних відносин й інститутів, за допомогою яких задовольняються інтереси індивідів та їх груп.

Гуманізм моральний – віра в споконвічно добру природу людей.

Гуманізм юридичний – довіра до основного особистісного виміру людини – до її волі, що розуміється як здатність самоконтролю і самодисципліни; безумовна попередня довіра до кожного члена суспільства.

Деонтологія – вчення про належне.

Джерело права – 1) чинники, що зумовлюють створення права: економічні, соціально-політичні, соціально-психологічні, духовні (загальна і політико-правова культура); 2) зовнішня форма вираження та існування норм права (нормативний акт, прецедент, договір).

Діке (грец. *dike*) – правда, справедливість; богиня Правда – дочка бога Зевса і богині правосуддя Феміди.

Дискурс – соціально-організована система мови; обмін аргументами за певними правилами з метою досягнення розуміння; поняття, особливо популярне в постструктуралізмі та комунікативній філософії.

Добро – категорія для позначення позитивної цінності, мистецтва здійснення вчинку на благо іншого в будь-якій конкретній ситуації.

Догма – положення, що приймається за непорушну істину і визнається безперечним і незмінним без доказу, без урахування конкретних умов.

Догма права – формально-логічне тлумачення чинного права.

Доктрина – наукова або філософська теорія, керівний теоретичний або політичний принцип.

Евдемонізм – філософсько-етичне вчення про головну роль потреби в щасті в системі людських потреб.

Егалітарний – зрівняльний, орієнтований на рівність.

Закон – форма прояву необхідності у природі і суспільстві, об'єктивний, сталий, повторюваний тип зв'язку між про-

цесами та явищами дійсності або всередині них; вища форма прояву нормативного (закон релігійний, моральний, юридичний, логічний).

Закон юридичний – нормативно-правовий акт, який приймається законодавчою владою, регулює найбільш важливі суспільні відносини, має вищу юридичну силу; поняття для позначення позитивного права в цілому (у протиставленні поняттю “право”).

Законослухняність – стан загального шанування та уважного ставлення до закону, суворе дотримання його приписів у будь-якій соціальній ситуації кожним суб’єктом права; один з ефективних засобів забезпечення безпеки громадян та їх прав.

Зло – категорія, в якій дається негативна оцінка соціальних явищ та поведінки людини відповідно до загальноновизнаних ціннісних орієнтацій.

Ідеал правовий – уявлення про досконалий стан правового життя, який є орієнтиром для реформування правової системи суспільства.

Ідея права – найбільш загальне, абстрактне вираження сутності права, ідеальний аспект буття права.

Індивід – своєрідний соціальний атом, окрема людина, яка розглядається як одиничний представник людського роду і як його належність не включає конкретних соціальних і психологічних характеристик.

Індивідуальність – неповторність, унікальність людської істоти; виявляє, в чому полягає своєрідність даного представника спільності, в чому він не схожий з іншими.

Інтерсуб’єктивність (від. лат. *inter* – між + *subjectum* – суб’єкт) – спільність досвіду взаємодіючих суб’єктів, загальна значущість його результатів, механізм формування спільних уявлень у свідомості багатьох людей; одне з ключових понять феноменології.

Категоричний імператив – безумовна вимога, веління; в етиці Канта – загальний обов’язковий етичний закон, якому всі люди, незалежно від походження, соціального положення і т. п., повинні підкорятися: “Чини так, щоб максима твоєї волі могла стати універсальним законом для всіх”.

Категоричний імператив права – виражає внутрішній закон права: “Чини зовнішньо так, щоб твоя свобода була сумісною зі свободою кожного, відповідно до загального закону”.

Консенсус – узгоджене, одностайне прийняття рішення.

Легальний (лат. *legalis* – законний, від *lex* – закон) – законний, дозволений законом.

Легальність – властивість всього, що узгоджується з положеннями закону, хоч може суперечити закону моральному.

Легізм – “школа закону” в традиційній китайській філософії, що утверджувала заміну конфуціанського принципу *лі* (ритуал, шанобливість, поклоніння) верховенством *фа* (закон, примус). У широкому значенні – позиція, що ставить закон вище права.

Легітимація – процедура суспільного визнання або підтвердження законності певних прав, повноважень, а також визнання законності існуючих пануючих політико-правових відносин, режиму влади, його виправдання.

Легітимний – визнаний таким, що відповідає законам і принципам справедливості.

Лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний) – у широкому значенні – сукупність інтелектуальних і культурно-етичних установок, орієнтованих на визнання особистості, її свободи і самореалізації вищою цінністю культури і суспільства; у вузькому значенні – ідеологія, теорія і політика ліберальних партій, що обстоюють свободу підприємництва, парламентський лад, демократичні права і свободи особистості.

Максима – вільно обране правило поведінки, принцип, яким людина керується у своїх вчинках.

Ментальність – особливості розумової діяльності певної людини, народу, нації; усталена налаштованість внутрішнього світу людей, що згуртовує їх в соціальну й історичну спільноту; сукупність схильностей індивідів до певного типу мислення і дії.

Методологія права – вчення про методи пізнання права: філософські, загальнонаукові, юридичні.

Методологія філософії права – систематизована сукупність пізнавальних засобів, що дозволяють досліджувати бага-

тогранну правову реальність у її різноманітних зв'язках з іншими сферами суспільного життя.

Мінімальне добро – поняття практичної філософії В. Соловйова, що виражає суть завдання права – недопущення виявів злої волі, тобто охорона життя і власності, а також забезпечення всім людям умов для гідного життя.

Мораль – один з основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві. Особливість її полягає в тому, що моральні принципи, норми і правила мають загальне значення, виконання їх – внутрішня потреба людини, що контролюється громадською думкою.

Номос (грец. *nomos* – закон) – в античній філософії – загальний закон, універсальна безособова сила, що підпорядковує відносини людей своїй владі і оберігає все краще, найцінніше, що є в людському житті.

Об'єктивізм (лат. *objectum* – предмет) – філософська позиція, яка бере за точку відліку об'єкт, тобто зовнішній світ, що існує поза нами і незалежно від нашої свідомості.

Об'єктивна етика – встановлені в суспільстві моральні норми (В. Соловйов).

Олігархія – зосередженість усієї повноти державної влади в руках невеликої групи політиканів-багатіїв.

Особистість – індивідуальна форма буття людини як суб'єкта спілкування і діяльності; виражає таку її якість, як самостійність або автономію, завдяки якій людина виступає суб'єктом права.

Оцінка – процедура вибору на основі цінностей; виступає у формі усвідомлення значущості речі для діяльності людини.

Парадигма (грец. *paradeigma* – взірець) – 1) у філософії та наукознавстві ХХ ст. – усталений взірець (еталон) мислення або науково виправданих міркувань, що повинні приводити до достовірних результатів у науковому пошуку; 2) теорія, що прийнята як взірець вирішення дослідницьких завдань.

Патерналізм (лат. *paternus* – батьківський) – апологія ідеології і політики батьківського піклування, турботи про людину, що як член суспільства може жити лише за чужими, наданими їй правилами та інструкціями.

Персоналізм (лат. *persona* – особа) – сучасне філософське вчення, згідно з яким визначальне місце у світовому порядку належить духовно-особистісному началу; визнає особу первинною творчою реальністю і цінністю, а світ – виявом творчої активності Бога.

Позитивізм (лат. *positivus* – позитивний) – філософський напрям, який виходить з того, що джерелом істинного знання є спеціальні науки, роль яких обмежується описом і систематизацією фактів; заперечує пізнавальну цінність філософського (“метафізичного”) дослідження.

Позитивне право – встановлене право, діюча система правових норм, відносин і судових рішень.

Права людини – суб’єктивні права, що належать людині як такій і на володіння якими може претендувати кожна людина незалежно від обставин; по суті, права людини окреслюють простір, що забезпечує кожній людині умови її самореалізації, тобто “територію” її особистісної автономії.

Право (похідне від слів “правий” і “правда”) – загальна міра свободи, рівності і справедливості, виражена в системі формально-визначених загальнообов’язкових норм (правил) поведінки і діяльності соціальних суб’єктів, що охороняються публічною (державною) владою.

Право на гідне існування – природне право, що передбачає забезпечення засобів існування, гідний відпочинок, можливість для духовного вдосконалення.

Правова аксіологія – розділ філософії права, у якому аналізуються правові цінності (справедливість, свобода, рівність, права людини тощо), їх співвідношення і способи реалізації у сучасному правовому житті.

Правова антропологія – розділ філософії права, що висвітлює основні проблеми відносин людини і права, вчення про право як спосіб людського буття.

Правова гносеологія (епістемологія) – розділ філософії права, в якому досліджуються особливості процесу пізнання у сфері права, проблема істини, основні етапи, рівні та методи пізнання у праві.

Правова держава – всеохоплююча політична організа-

ція суспільства, основана на верховенстві права, що створює умови для найбільш повного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також послідовного обмеження державної влади з метою неприпустимості зловживань з її боку.

Правова інтерсуб'єктивність – спосіб осмислення права, який виводить смисли права із взаємодії суб'єктів; є відмінною рисою сучасних концепцій природного права.

Правова культура – невід'ємна частина культури суспільства в цілому, що виражає певний рівень правової системи (правосвідомості, законності і т.д.) і характеризує якісний стан правового життя суспільства.

Правова онтологія – розділ філософії права, в якому досліджуються проблеми природи права і його основ, сутності права і форм його існування.

Правова реальність – особливий автономний світ права з власними законами і логікою функціонування та розвитку, “базисними конструкціями” і способом їх зв'язку в одне ціле; світ права, що конструюється з правових феноменів, упорядкованих залежно від відношення до базисного феномена.

Правова рівність – рівність вільних і рівність у свободі, загальний масштаб і рівна міра свободи індивідів, коли свобода кожного є умовою свободи інших.

Правова система – сукупність взаємозалежних, погоджених і взаємодіючих правових засобів, що регулюють суспільні відносини, а також елементів, що характеризують рівень правового розвитку тієї чи іншої країни.

Правове суспільство – суспільство, в якому реалізовано принцип верховенства права, коли всі суб'єкти підкоряються праву не за примусом, а за переконанням; правова реальність, що існує в суспільстві, дозволяє його членам безперешкодно висловлювати свою думку, приймати власні рішення, почувати себе самостійними; складається з інституційних (правова держава і громадянське суспільство) та неінституційних (автономна особистість, розвинута правосвідомість, правовий дискурс) компонентів.

Правові цінності – вищі регулятори (ідеї) свідомості, керуючись якими визначають горизонти людського мислення і практики в обґрунтуванні прав, обов'язків і правових норм.

Правовий нігілізм – позиція заперечення гуманістичного смислу права, а тому – заперечення самостійної ролі права як регулятора співіснування людей.

Правовий об'єктивізм – спосіб осмислення права, що вбачає джерела права в об'єктивному світі, у соціальній реальності.

Правовий позитивізм – спосіб осмислення права, що зводить багатогранну правову реальність до позитивного права; ґрунтується на емпіричному пізнанні права, утверджує відносність правових норм і цінностей, ціннісну нейтральність права і вважає право похідним лише від волі держави.

Правовий суб'єкт – носій здатності, що уможливлює право, тобто здатності визнання; автономний суб'єкт, який визнає таким самим автономним суб'єктом будь-якого іншого.

Правовий суб'єктивізм – спосіб осмислення права, що вбачає смисли права у свідомості суб'єкта, ідеї права.

Правосвідомість – ціннісна орієнтація на ідеал правової держави, який має безумовний характер і визначає практичну поведінку людини як громадянина; сукупність уявлень і почуттів, які виражають ставлення конкретного індивіда, групи, суспільства загалом до права і правових явищ у суспільному житті.

Праворозуміння – категорія, що відбиває процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, що включає в себе пізнання права, його сприйняття (оцінку) і ставлення до нього як до цілісного соціального явища.

Предмет філософії права – неюридичні (граничні) підстави права, виявлення смислу права і його обґрунтування.

Природа людини – поняття, що означає спорідненість людини з усім суцям, а також все різноманіття власне людських виявів, що відрізняють його від всіх інших форм суцього.

Природне право – ідеальні чинники права, що відбивають глибинну сутність права й існують у свідомості (правосвідомості) як її установка; правовий ідеал, звільнена від випадковості форма належного у відносинах між людьми.

Природно-правове мислення – одна з ключових парадигм філософсько-правового і юридичного мислення, що спирається на ідею універсальних ціннісних принципів, здатних

бути мірилом справедливості законоположень, встановлених державою.

Рефлексія (лат. *reflexio* – відображення) – унікальна здатність людської свідомості у процесі сприйняття дійсності сприймати власне себе; внаслідок цього людська свідомість постає водночас і як самосвідомість, думка про думку.

Рефлексія правова – метод філософії права, загальне системне міркування про природу права.

Свобода – характеристика сутності людини, яка полягає в можливості мислити і вчиняти з власної волі, а не внаслідок внутрішнього або зовнішнього примусу. Умовами можливості свободи є як відсутність протидії, так і рівень розвитку суб'єктивності людини. У правовій філософії проблема свободи є однією з ключових, оскільки передбачає врахування співставлення свободи окремої людини зі свободою інших.

Свобода волі – здатність людини виступати причиною своїх власних дій, насамперед етичних та правових вчинків.

Соціальні інститути – соціальні утворення, які організуються відповідно до загальноприйнятих структур і правил, що не знаходяться в безпосередньому розпорядженні взаємодіючих індивідів і малих соціальних груп і дотримання яких досягається примусовим шляхом через систему формальних і неформальних санкцій.

Способи осмислення права – методологічні парадигми, що мають цілісність світоглядного розуміння смислу права і його обґрунтування.

Справедливість – основна правова цінність, що полягає в суворій повазі прав взагалі. Значення справедливості передає давній вислів: “Кожному своє”. Розрізняють справедливість, що зрівнює, розподіляє і карає. Цінність справедливості в тому, щоб встановити між людьми істинну і анонімну рівність, яка не залежить ні від соціальної ситуації, ні від особистості індивідів.

Суб'єктивізм – філософська позиція, що бере за точку відліку суб'єкт; синонім суб'єктивного ідеалізму.

Суб'єктивізм правовий – спосіб осмислення та обґрунтування права, який виходить із суб'єкта, виводить смисл права зі свідомості суб'єкта, ідеї права.

Суб'єктивна етика – внутрішні моральні установки, переконання людини.

Суверенітет – незалежність держави від зовнішніх чинників і верховенство у внутрішніх справах.

Сутність права – ідеальна реальність відносин між людьми, яка виражається принципом формальної рівності.

Теократія (грец. *theos* – Бог + *kratos* – влада) – форма правління, за якої духовенство володіє всією повнотою політичної влади.

Толерантність (лат. *tolerantia* – терпіння) – терпимість до чужих поглядів, думок, переконань, недоліків.

Тоталітаризм – військово-бюрократична диктатура політичної еліти, яка підпорядковувала собі всі без винятку сфери практичного та духовного життя суспільства.

Утилітаризм (лат. *utilitas* – користь) – філософсько-етична теорія, яка ставить особисту заінтересованість, корисливість на верхівку ієрархії цінностей.

Утопія – (грец. *u* – не, немає + *topos* – місце, букв. місце, якого немає) – зображення ідеального суспільного устрою, позбавленого наукового обґрунтування.

Феноменологія – самовиявлення явищ, феноменів у тих чи інших сферах діяльності; філософське вчення Е. Гуссерля та його прибічників про практику виявлення “чистих” сутностей речей в людській свідомості.

Феноменологія правова – вчення про правові ейдоси, тобто апіорні структури, які суб'єкт, що пізнає, відкриває у своїй свідомості шляхом “заглиблення у смисл” норм, інститутів, права в цілому.

Філософія права – філософське вчення про право, яке відповідає на питання, що виникають у правовій сфері, методом філософії (рефлексії); комплексна дисципліна на стику філософії та юриспруденції.

Фюзис (грец. – *природа*) – у початковому значенні основа будь-чого, що довільно, без впливу ззовні діє, виявляє активність, зростає, розширюється, породжує свої різноманітні вияви; у давньогрецькій філософії – основа *nomos* – людського закону.

Ціннісна орієнтація – спрямованість особистості та її діяльності на певні цінності.

Цінність – це інтерсуб'єктивно визнаний критерій оцінки існуючого і визначення належного, пов'язаний із позитивною значущістю предмета або явища для людини, який є орієнтиром у практичній діяльності. На відміну від теоретичного (пізнавального) ставлення суб'єкта до світу, практичне (ціннісне) пов'язане не із загальним і об'єктивним знанням про емпіричну реальність, а з внутрішнім світом людини і закладеним у ньому надемпіричним моральним началом. Дійсність цінності полягає не в її фактичності, а в її значущості для людини.

Юридичний світогляд – система класичних уявлень про державу і право як головні цивілізуючі фактори суспільства, що склалась у Новий час; ґрунтувалась на ідеях розумного законодавства і визнання прав людини.

Юснатуралізм (від. лат. *jus* – право + *natura* – природа) – синонім теорії природного права.

9. ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ З ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

1. Предмет філософії права. Філософсько-правова рефлексія.
2. Філософія права в системі філософських та юридичних наук.
3. Головні питання, розділи та функції філософії права.
4. Методологія права та її рівні: спеціально-юридичний, загальнонауковий, філософський.
5. Типи праворозуміння як способи здійснення філософсько-правової рефлексії.
6. Юридичний позитивізм як спосіб філософського осмислення права: світоглядні витоки, сутність, позитивні та негативні риси. Етапи розвитку.
7. Правовий об'єктивізм: філософські витоки, основні форми, позитивні й негативні риси. Філософсько-правова концепція марксизму.
8. Природно-правове мислення: особливості та гуманістичний смисл, переваги та недоліки. Типи класичних природно-правових концепцій.
9. Правовий суб'єктивізм: філософські витоки, основні форми, позитивні та негативні риси.
10. Космоцентричне обґрунтування права у античних мислителів (натурфілософи, софісти, Сократ, Платон, Аристотель, стоїки).
11. Геоцентричне обґрунтування права у філософії середньовіччя (Августин Аврелій, Фома Аквінський).
12. Формування передумов юридичного світогляду у філософсько-правовій думці Відродження і Реформації (Ж. Боден, Н. Макіавеллі, М. Лютер).
13. Натуралістичне обґрунтування права у філософії права Нового часу (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк).
14. Сенс Просвітництва. Філософсько-правові ідеї філософів Просвітництва (Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо).
15. Філософія права І. Канта. Принцип суб'єктивності. Моральне обґрунтування права.

16. Гегелівська філософія права: світоглядно-методологічні основи, головні ідеї та сучасне значення.

17. Особливості сучасних концепцій природного права. Принцип інтерсуб'єктивності як методологічна основа, характерні риси, переваги та недоліки, основні течії.

18. Феноменологічні концепції права. Правові ейдоси. Природа речей.

19. Правовий екзистенціалізм. Людське існування і право.

20. Герменевтичні концепції права. Інтерпретація правових текстів.

21. Природно-правова тенденція в сучасній аналітичній філософії права (Л. Фуллер, Дж. Фінніс, Дж. Роулз, Р. Дворкін).

22. “Філософія серця” як світоглядно-методологічний фундамент національної філософії права (Г. Сковорода, П. Юркевич).

23. Філософсько-правові погляди українських політичних мислителів ХІХ - початку ХХ ст. (М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та ін.)

24. Філософсько-правові ідеї Б. Кістяківського: методологія права, теорія соціальної правової держави, правосвідомість.

25. Основні ідеї російських філософів права (В. Соловйов, П. Новгородцев, Л. Петражицький та ін.).

26. Право як особлива реальність. Співвідношення сущого і належного в праві.

27. Поняття правової реальності: сенс та методологічне значення.

28. Природне і позитивне право як елементи правової реальності, їх смисл та співвідношення. Проблема сутності та існування права.

29. Багатогранність права. Форми буття права: ідея права, закон, правове життя. Абстрактне і конкретне в праві.

30. Правова антропологія. Співвідношення образу людини та образу права.

31. Природа людини та антропологічне обґрунтування права.

32. Філософський смисл прав людини. Значення прав

людини в сучасному світі.

33. Філософське обґрунтування прав людини.

34. Особистість і право. Особистість як суб'єкт права.
Смисл правового гуманізму.

35. Ціннісні основи права. Поняття “цінність”. Правові цінності.

36. Свобода і право. Негативна і позитивна свобода.
Свобода і рівність.

37. Справедливість як головна правова цінність. Формальна і змістовна справедливість. Справедливість і право.

38. Сучасні концепції справедливості. Теорія справедливості Дж. Роулза.

39. Поняття правосвідомості. Форми і рівні правосвідомості. Аксиоми правосвідомості.

40. Право і мораль. Філософсько-етичний зміст принципу толерантності. Релігійні витоки ідеї права.

41. Універсальне та культурно-специфічне в праві. Спір лібералізму та комунітаризму.

42. Культурно-специфічне в правосвідомості. Особливості українського правового менталітету.

43. Предмет і проблеми правової епістемології. Особливості правового пізнання. Проблема об'єктивності права. Істина в праві.

44. Методологічні проблеми правової науки.

45. Правова епістемологія та правова герменевтика: відмінність наукового пізнання і герменевтичного розуміння.

46. Влада і право. Поняття та види легітимації держави і права.

47. Філософські проблеми правотворчості і правозастосування в перехідних суспільствах. Правова реформа.

48. Поняття та перспективи формування правового суспільства в Україні.

49. Філософські проблеми окремих галузей права.

50. Глобалізація і право.

10. СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Підручники, навчально-методичні посібники
та додаткові видання

Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання. Аксиологічно-гносеологічний підхід / О. О. Бандура. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 272 с.

Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Х. : Консум, 2000. – 208 с.

Бачинін В. А. Філософія права: підручник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов – К. : Ін Юре, 2003. – 472 с.

Бачинін В. А. Філософія права: словник / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – 408 с.

Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / О. Гьофе. – К. : Альтерпрес, 2003. – 264 с.

Жоль К. К. Философия и социология права / К. К. Жоль. – К. : Юринком Интер, 2000. – 480 с.

Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2000. – 560 с.

Кузнецов В. І. Філософія права. Історія та сучасність: навч. посіб. / В. І. Кузнецов. – К. : Стіλος; Фоліант, 2003. – 382 с.

Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О. Э. Лейст. – М. : Зерцало, 2011. – 352 с.

Литвинов О. М. Філософія права Павла Новгородцева: суспільний ідеал – право – держава / О. М. Литвинов. – Луганськ : ЛДУВС, 2009. – 398 с.

Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 318 с.

Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: [вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003 – 2010)] / С. І. Максимов. – Х. : Право, 2010. – 336 с.

Мальков Б. Н. Философия права / Б. Н. Мальков – М. : РАП, 2006. – 354 с.

Нерсисянц В. С. Философия права / В. С. Нерсисянц – М. : НОРМА – ИНФРА-М., 2005. – 656 с.

Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.

Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: [кол. моногр.] / відп. ред. В. С. Бігун. – К. : б. в., 2009. – 316 с.

Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз / за заг. ред. М. І. Панова, О. Г. Данильяна. – Х. : б. в., 2004. – 360 с.

Проблеми філософії права: міжнар. часоп. – К.; Чернівці : Рута. – Т. 1. – 2003. – 228 с.; Т. 2. – 2004. – 240 с.; Т. 3. – №1-2. – 2005. – 480 с.; Т. 4-5. – 2006-2007. – 288 с.; Т. 6-7. – 2008-2009. – 284 с.

Сливка С. С. Філософія права. / С. С. Сливка – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 136 с.

Сучасний словник з суспільних наук / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.

Філософія права: навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.; за ред. М. В. Костицького, Б. М. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

Філософія права: підруч. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.

Філософія права: проблеми та підходи / за заг. ред. П. М. Рабиновича. – Л. : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2005. – 290 с.

Філософія права: учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др.; под ред. О. Г. Данильяна. – Х. : Прапор, 2005. – 384 с.

Циппеліус Р. Філософія права: пер. з нім. / Р. Циппеліус. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.

Список основных литературных
першоджерел

Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Лань, 1999. – 256 с.

Гегель Г.- В.- Ф. Философия права: пер. с нем. / Г.- В.- Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.

Гоббс Т. Левиафан: соч. : [в 2-х т. – Т. 2] / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 1991. – 678 с.

Дворкин Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкин. – К. : Основи, 2000. – 519 с.

Драгоманов М. П. Вибране / М. П. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – 685 с.

Ильин И. А. О сущности правосознания: соч.: [в 2 т. – Т. 1.] / И. А. Ильин. – М. : Медиум, 1993. – С. 73-300.

Кант И. Метафизические начала учения о праве: соч.: [Т. 4, ч. 2.] / И. Кант. – М. : Мысль, 1964. – 544 с.

Кистяковский Б. А. Социальные науки и право / Б. А. Кистяковский. – М. : Изд-во М. и Ф. Сабашниковых, 1916. – 704 с.

Кістяківський Б. Вибране / Б. Кістяківський. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.

Кистяковский Б. А. В защиту права / Б. А. Кистяковский // Вехи. Из глубины. – М. : Правда, 1991. – 607 с.

Локк Дж. Два трактата о правлении: в 3-х т. / Дж. Локк. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.

Макиавелли Н. Государь. / Н. Макиавелли. – М. : Планета, 1990. – 79 с.

Новгородцев П. И. Сочинения / П. И. Новгородцев. – М. : Раритет, 1995. – 448 с.

Платон. Государство: соч. : [в 3-х т. – Т. 3.] / Платон. – М. : Мысль, 1994. – 536 с.

Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 218 с.

Роулз Дж. Теория справедливости / Дж. Роулз. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т. 1995. – 535 с.

Соловьев В. С. Оправдание добра: соч.: [в 2 т.] / В. С. Со-

ловьев. – М. : Мысль, 1988. – Т. 1. – С. 441-462, 420-425.

Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М. : Республика, 1992. – 511 с.

Философия права: хрестоматия: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / сост. Н. И. Панов, В. А. Бачинин, А. Д. Святоцкий; под ред. Н. И. Панова. – К. : Ин Юре, 2002. – 692 с.

Фуллер Л. Л. Мораль права / Л. Л. Фуллер. – К. : Сфера, 1999. – 232 с.

Харт Х.-Л.-А. Концепция права: пер. з англ. / Х.-Л.-А. Харт. – К. : Сфера, 1998. – 231 с.

Хеффе О. Политика, право, справедливость: основоположения критической философии права: пер. с нем. / О. Хеффе. – М. : Мысль, 1994. – 682 с.

Юркевич П. З рукописної спадщини. / П. Юркевич. – К. : КМ Academia, 1999. – 308 с.

З М І С Т

1. Вступ	3
2. Загальний розрахунок годин лекцій, семінарських занять, самостійної роботи	5
3. Програма навчальної дисципліни “Філософія права”....	6
4. Плани семінарських занять	12
5. Поточний (модульний) та підсумковий контроль знань студентів.....	26
6. Індивідуальна робота студентів	28
7. Критерії оцінки успішності студентів	29
8. Словник основних філософсько-правових термінів..	30
9. Орієнтовний перелік питань до заліку з філософії права.....	42
10. Список літератури.....	45

Навчальне видання

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ТА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ФІЛОСОФІЯ ПРАВА”

(відповідно до вимог ECTS)
для студентів II курсу

У к л а д а ч і: ДАНИЛЬЯН Олег Геннадійович,
ДЗЬОБАНЬ Олександр Петрович,
МАКСИМОВ Сергій Іванович,
САТОХІНА Наталія Іванівна

Відповідальний за випуск *О.Г. Данильян*

Редактор *О.І. Борисенко*
Комп'ютерна верстка *Л.П. Лавриненко*

План 2011, поз. 56

Підп. до друку 25.10.2011. Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк: ризограф. Ум. друк. арк. 3,13. Облік.-вид. арк. 1,75. Вид. № 38.
Тираж прим. Зам. № 4374. Ціна договірна.

Редакційно-видавничий відділ
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.

Друкарня
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.